

Amasya’da Azeri bir Şeyh. Mir Hamza Nigari

Abdulhalim Durma

Mir Hamza (1797-1886), Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinde Zengezur kasabasının Cicimli köyünde dünyaya gelir¹. Bölgede Cicimli Seyyidler diye tanınan, ocaklı ve büyük itibar sahibi olan ailesi XII. yüzyılda Horasan’dan Karabağ’a gelip yerleşen, Hz. Hasan soyundan Seyyid Muhammed Şemseddin Akabâli’ye ulaşır. Mîr (Emir) Paşa diye tanınan babası Seyyid Rükneddin Efendi, annesi Kızhanım (Hayrünnisa)’dır. Nigârî mahlasını tahsili sırasında kendisine yardım eden Nigâr adlı bir hanıma şükran borcunu eda için almıştır.

Altı aylık iken babası öldürülen Nigârî, çocukluğunda okuma yazmaya ilgi göstermeyerek ata binip silâhla oynamayı tercih eder. Annesinin ısrarıyla on beş yaşından sonra köyünden ayrılıp Karakaş’ta Mahmud Efendi adlı bir âlimden ders almaya başlar, ardından Şeki’ye giderek Şikest Abdullah Efendi’den ders okur. Daha sonra İsmâil Şîrvânî’ye intisap ederse de, onun İsmâil Şîrvânî’ye ne zaman ve nerede intisap ettiği konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır.

Olca’yın risalesini esas alan Ayar ve Özel, şunları kaydeder². II. Mahmud döneminde, vilâyetlerde isim

¹ Nigari. Azmi Bilgin. TDV İslâm Ansiklopedisi. Cilt 33

² Ali Rıza AYAR - Recep Orhan ÖZEL. Osman Fevzi Olca’yın “Menâkıb-ı Mîr Hamza Nigârî” Adlı Risalesi. Risaleden

yapmış âlimlerin İstanbul'a toplanması için bir genel meclis oluşturulur. Bu sırada Mevlana Şah İsmail Şirvânî, Sivas'tan seçilerek yanına halifesi olan Mir Hamza Karabağî Hazretlerini alır ve adı geçen umumi meclise iştirak ederler. Bu toplantıda elde edilen karara uyarak, “Meşhur Nizib muharebe-yi garîbesine” katılırlar.

1839'da mürşidiyle birlikte Amasya'ya giden Nigârî bir süre Gümüşlü Saraçhane Medresesi'nde riyâzete girer. Aynı yıl mürşidinin emriyle hacca gider. Hac dönüşü Basra, Bağdat, Halep ve Şam'ı ziyaret edip İstanbul'a gelir. Kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Amasya'ya döner. 1841'de yine mürşidinin emriyle annesini ziyaret etmek, ders vermek ve irşad faaliyetinde bulunmak üzere Karabağ'a gider. 1852 yılına kadar Karabağ'da irşad faaliyetinde bulunan Nigârî'nin şöhreti geniş bir çevreye yayılır. Özellikle Karapapak (Terekeme) Türklerinden çok sayıda mürit edinir. Bu dönemde evlenir, çok sevdiği ve yirmi yaşında kaybettiği yetenekli bir şair olan oğlu Sirâceddin burada dünyaya gelir. Daha sonra Rusların kendisi hakkındaki şüphelerinden endişeye düşerek, Kırım Harbi sırasında birçok müridi ve mücahitte beraber gizlice Rus sınırını aşarak, Kars'a gelir; Osmanlı ordusuna katılarak Ruslarla çarpışır. XIX. asrın ortalarında Kafkasya ve Kuzey Azerbaycan'da Ruslara karşı mücadele eden Nakşibendi tarikatının tanınmış mürşidlerinden biri olarak, halk arasında büyük nüfuz

anlaşıldığı kadarıyla Mir Hamza olaylarda bir mürşide yaraşır tarzda öne çıkarılır.

kazanır. Kars'tan geçtiği Erzurum'da Bakırlar Mahallesi'ndeki mescidde beşyüz kuruş maaşla üç sene ders verir. Ardından Anadolu'ya dönen Nigârî, üç yıl Erzurum'da ikamet ettikten sonra 1855'te İstanbul'a giderek 1858 yılına kadar orada kalır. Onun bu dönemdeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakta, Mustafa Reşid Paşa ile görüştüğü, kendisine Fatih'teki Emîr Buhârî Tekkesi'nin şeyhliği teklif edildiği, kabul etmeyip yerine halifesi Mustafa Sabri Efendi'nin tayinini sağladığı kaydedilmektedir. Tekrar Erzurum yolu ile Rusya'ya gider ve orada kalan refikalarını alarak Amasya'ya döner (1865).

23 Eylül 1871'de Maliye nâzırlığından azledilerek Amasya'ya gönderilen üstâdı ve şeyhî Şîrvânî Hâcî İsmail Efendinin oğlu Mehmed Rüşdü Paşa kendisine Pirinçci Mahallesi'nde Dâru'l-Hadîs-Osman Çelebî civârında mu'azzam bir konak yaptırıp oraya naklini sağlar³. Abdizade, eserinde o günlerden şöyle söz eder. Bu esnâda Ali-Muâviye meselesi meydâna çıktı. 'Ulemâ ve erkân kendisinden soğudu. Bunlar kendisine, tabilerine ve müritlerine Şîâ-ı Aleviyye nazarıyla baktı. Halk arasında büyük bir tefrika hâsıl oldu. Çünkü Muâviye ve tarafdârı olan Cemel ve Sıffîn ricâli alenen tekfir ve telîn idiliyordu. 'Ulemâ, tabîi buna mukâbele iderek Ehl-i Sünnet mezhebini müdâfaa etmekte idi. Her iki taraf da pek müfritâne hareket ederek halkın galeyân-ı efkârı artıyordu.

³ Hüseyin Hüsameddin. Amasya Tarihi

1875 yılında, ikâmetgâhı olan mu'azzam konak geceleri ricâl-i gaybiyye tarafından taşlanıp, gündüzleri de sandıklarda muhafaza edilen hâne eşyası ve elbiseler yanmakta idi. Bunları yapanların kim oldukları da bir türlü anlaşılamıyordu. Bu sıralarda henüz yirmi yaşında olan çok sevdiği oğlu Siraceddin vefat etmiştir.

Abdizade, Nigari'nin o günlerini detaylarıyla kaydeder. Artık olaylar birbirini takip etmektedir. Rüşdü Paşa'nın kendisi için yaptırmış olduğu bu konaktan çıkıp Gümüşlüzade Mahallesinde bir kira eve taşınma, aynı hallerin tekrarı ile Merzifon'a gidip altı ay orada oturma, Amasya'ya dönüp Eski Kethüda Mahallesinde Şirvanizade Kazasker Ahmet Hulusi Efendinin konağında ikamet, 1879'da mahkeme-i şeriyye kâtibi ve şeyhi İsmail Efendinin dâmâdı Hâcî İsa Efendi hânesinin vekil-i harcı olan Şirvânî Hâfız Zekeriyya Efendi'nin öldürülmesi ve müritlerinden kâtil Rüstem'in kendi konağında hazırlanan ata binip firâr edeceği esnâda yakalanması yüzünden yine Merzifon'a gitmesi.

Orada bir yıl kadar kalıp 1880'de Amasya'ya dönmesi ve bir kaç ay Devehâne Mahallesi'nde Payaslızâde el-Hâcc Hakkı Efendi'nin evinde ikâmet edib sonra Çeribaşı Mahallesi'nde Sultân Bayezîd İmâmı Mecdîzâde Hâfız Mehmed Şerîf Efendi'nin evine taşınması, Çeribaşı Câmii şerîfi'nde zikrine devâm etmesi, dört yıl sonra ortağı olan Hâcî İsa Efendi, kayın pederi olan Şirvânî Hâcî İsmail Efendi'nin Türbesi câmiinde yatsı nâmâzını bitirdikten sonra zevcesiyle berâber türbeden çıkıp yakındaki köşke

giderken meçhûl bir şahıs tarafından katl kasdıyla atılan kurşunun zevcesine isâbet ederek yaralaması, gerek Hâcî İsa Efendi ve gerek zevcesinin birâderi es-Seyyid Ahmed Hulûsî Efendinin bu sûikası şeyhten bilip kurşunu atanın da mürîtlерinden olduğunu anlamaları, bunun üzerine hızlı bir tahkîkâtın başlaması, telgrafların her tarafa işlemesi, nihâyet Mir Hamza'nın Rusya'dan yasak silahlar getirttiği, köylerde meskûn alevîleri dâ'ire-i ittihâdına da'vet için tezkereler yazdırıp gönderdiği, bu tezkerelerden birçoğunun kendi mührüyle mühürlenmiş olarak tutulduğunun ve ceddi Mîr Haydar Şîrvânî da'vâsıyla isyan edeceğinin anlaşılması davâlarının birer netîce hâlinde Sultân Abdulhamid Hân'a telgrafla arz edilmesi.

Abdizade, 'şiaiye' gönderilen bu tezkireler hakkında şüphelerini dile getirir. Yasak silah getirilmesine ise gerek yoktur, çünkü Abdülhamid devrinde Çerkeslerle Şîrvaniler zaten silahlı gezmektedirler. Ancak şeyhin davranış ve sözleri kendisine yöneltilen isnatları haklı çıkaracak yöndedir. Mir Hamza Nigari bu isnatlar üzerine Amasya'dan kalkıp Merzifon'a gider.

Böylece, 1883'te uğrunda can vermeye hazır çok sayıda müridiyle her an isyan edebileceği ileri sürülerek Amasya'dan çıkarılmasını talep eden mazbata düzenlenip Bâbîâlî'ye şikâyet edilen Nigârî, Amasya mutasarrıflığından Merzifon kaymakamlığına gelen ve Samsun'a gönderilmesini isteyen emir üzerine 1885'te ailesiyle birlikte Merzifon'dan ayrılır. Birkaç gün

Samsun'da kaldıktan sonra muhtemelen mensuplarından olup etkili bir kişi olduğu anlaşılan Erzurumlu İzzet Efendi'nin telgrafı üzerine İstanbul'a gider. Mekâlid-i Aşk müellifi Kâzım Paşa, Nigârî'nin sürgününün durdurulması için Bâbiâli nezdinde girişimlerde bulunursa da bir sonuç alınamaz. Nigârî, 30 Nisan 1885'te sürgün yeri olarak belirlenen Harput'a gönderilmek üzere vapura bindirilerek Samsun'a doğru yola çıkarılır. Amasya'ya uğrayıp kendisiyle birlikte sürgün edilen eşi, kayınbiraderi, yeğeni ve halifesi Mahmud Efendi'yi yanına aldıktan sonra Tokat, Sivas, Malatya yoluyla 30 Mayıs 1885'te Harput'a ulaşır. Bir buçuk yıl Harput'ta sürgün hayatı yaşayan Nigârî 1886 yılı Eylül ayında vefat eder. Naaşı vasiyeti gereği Harput Valisi Hasan Paşa'nın izniyle Amasya'ya getirilip Bayezid Paşa Mahallesinde bir evin arsasına defnedilir. 1894'te kabrinin bulunduğu yere bugün Âzeriler Camii olarak da bilinen Şirvanlı Camii yapılmıştır.

Taşlıova'nın çalışmasında ele almış olduğu menkıbelerden bazıları şöyledir⁴. Mir Hamza Nigari'nin vefatı sırasında müridleri arasında cenazenin defni konusunda bir tereddüt hasıl olur. Bir kısmı şeyhin vasiyeti gereğince Amasya'da gömülmesinin doğru olacağını, bir kısmı da ulaşım meselesi yüzünden cenazenin bozulacağı korkusuyla, Harput'a gömülmesinin

⁴ M. Mete Taşlıova. Mir Hamza Nigari'nin Nigar-name Mesnevisi. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 1998

uygun olacağını düşünmektedir. Ortaya çıkan bu durumu çözmek için bir anlaşmaya varırlar. Derler ki, “Cenazesini bir tabutla birlikte bir odaya koyalım ve gece bekleyelim. Sabahleyin eğer cenaze tabutun içine girmişse ve tabutun üstü çivilenmişse Amasya’ya gönderelim.” Bu kararla sabahı beklerler ve bakarlar ki, Hazreti Pir, tabutun içine girmiş ve tabutun üstü çivilenmiştir.

O dönemde bir Çerkez, atıyla ve arabasıyla Hazreti Pir’in tabutunu alır ve yola koyulur. Sivas’ın Çamlıbel civarında araba hızlı gitmeye başlar. Hazreti Pir, elini tabuttan çıkartıp arabacının omzuna dokunur ve “Çerkez, yavaş git. Beni incitiyorsun”, der. Bu şekilde Amasya’ya vardıklarında yine arabacıya dönerek, “Çerkez, sen de çok yaşa, atın da çok yaşasın”, der.

Harput’tan çıktıklarında günlerden Cuma’dır ve sabah namazında yola çıkmıştır. Amasya’ya girdiklerinde öğlen ezanı yeni okunmaya başlamıştır. Bu nakil hakkında anlatılan başka bir menkıbe de şöyledir. Cenazenin Harput’tan Amasya’ya götürülüşü sırasında arabacı, “Eğer bu cesed kokarsa”, diye tereddüt edince, Nigari Hazretleri başını tabuttan kaldırır ve “Nerede kokarsam beni orada at”, der. Yolculuğun devamı sırasında atların bazen yürümediği, ısrarla durduğu zamanlar olur. Arabacı ne yaparsa yapsın atları yürütmeyi başaramaz. Çaresiz kalır ve beklemeye başlar. O sırada bir tepenin arkasından üç beş kişilik atlı bir grubun geldiği görülür. Bunlar cenazeye nasıl bir merasim yaparlar bilinmez, ondan sonra atlar yürümeye devam eder.

Nigari, Amasya’da oğlu ile aynı türbeye gömölünce, baba-oğul arasında bir mesafe bırakılır. Daha sonra Hazreti Pir’in amcasının oğlu Mir Hasan Efendi vefat eder. Halkın bir kısmı Mir Hasan Efendi’nin de aynı türbeye konulmasını ister. Bu düşünceyle Hazreti Pir ile Siraceddin Efendi’nin arasında kalan boşluk üzerinde karar kılınır. Fakat bir sabah geldiklerinde Siraceddin Efendi’nin, Hazreti Pir’in yanına yanaştığını ve bir kabir yeri açıldığını görürler. Mir Hasan Efendi de oraya defnedilir. Bugünkü haliyle başta Hazreti Pir, ortada Siraceddin Efendi ve son tarafta ise Mir Hasan Efendi yatmaktadır.

Bugün Şirvanlı Camii portalinin hemen solunda yer alan hazirede Mir Hamza Nigari’nin refikaları Lutfiye Hanım, Şehnaz Hanım, ve Zeliha Hanımlara ait kabirler yer alır⁵. Hazirede Hacı Mîr Hamza Nigârî’nin 1910’da ölen eşi Amine Harûlnisa’ya ve 1909’da ölen diğer eşi Lâtife Hanım’a ait mezarlar bulunmaktadır. Diğer kabirlerin kimlere ait olduğu bilinmemektedir.

Şeyh Hamza Nigârî’nin müridi olan Karabağlı Şeyh Hacı Mahmut Efendi, Şirvan bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerinden topladığı yardımlarla ve Mir Hasan Efendi’nin gözetiminde, 1876–1895 yılları arasında

⁵ AYDOĞDU Günnur, Amasya Mezartaşları, Yüksek Lisans Tezi-Gazi Üniversitesi,1997

Amasya'da şeyhi adına bir külliye inşâ ettirmiştir⁶. Amasya'nın Beyazıt Paşa Mahallesi'ndeki Külliye içerisinde türbe, cami, şadırvan ve bir medrese bulunmaktaydı. Külliyyeden günümüze cami ve türbe yapıları ulaşabilmiştir. Külliyedeki cami kare planlı, tek kubbeli yapısıyla Osmanlı cami mimarisinde sıklıkla karşılaşılan plan şemasını arz eder. Yapıda karşılaşılan kalem işi süslemeler caminin inşa tarihi ile çağdaş gözükmektedir. Günümüzde cami ve türbede gerçekleştirilen restorasyonlarda cami avlusunda, şadırvanda ve müştemilatta iyileştirmeler yapılmıştır. Cami ve türbenin sıvaları güçlendirilmiştir.

Dört mezhebin görüşlerini terk ettiğini, Sünnî veya Şîî değil, halis Müslüman olduğunu söyleyen, Nigârî bir Nakşibendî-Hâlidî şeyhi olmakla birlikte bu çizginin tamamen dışında değişik bir şahsiyettir⁷. Bu sebeple mensupları tarafından pîr (tarikât kurucusu) olarak görülür. Onun bu özelliği şiir sahasında da kendini gösterir. Farsça ve Türkçe iki divan sahibi olup geniş hacimli Türkçe divanındaki şiirler mutasavvıf şairlerin şiirlerinden muhteva ve üslûp bakımından oldukça farklıdır. Nigârî ilâhî aşkı terennüm eden klasik bir divan şairi hüviyetiyle ortaya çıkar ve daha çok Fuzûlî'ye benzer. Mutasavvıf şairlerin sık sık kullandıkları tasavvuf terimlerine, mensup olduğu tarikâtın seyr ü sülûkle ilgili

⁶ Erkan ATA-Kemal İBRAHİMZADE. Amasya Mîr Hamza Nigârî Camii Ve Türbesi

⁷ Metin Hakverdioğlu. Mîr Hamza Nigari ve Süfyaniler

kavramlarına onun şiirinde rastlanmaz. İlâhî aşk, Ehl-i beyt muhabbeti ve Melâmet neşvesi şahsiyetini oluşturan temel öğelerdir. “Sana Kur’an demese ben sana insan demezem” mısraıyla Hz. Peygamber’in hakikatini sanatkârane bir şekilde ifade eden ender muhakkık sûfîlerden biridir. Kutbiyyet makamında olduğunu iddia eden Nigârî’ye göre yaratılışın maksadı Allah’ı ve Ehl-i beyt’i sevmektir. Nigârî zâhirinin Melâmî, bâtının kinsiz olduğunu söyler. Ona göre Melâmet şehri iki dünyaya da benzemeyen, dille anlatılmayan büyük bir âlemdir. Âşık olup Melâmîlerin elinden tutmayan kişiye zâhid bile olsa insan demek doğru değildir.

İbn’ül emin Mahmud Kemal’in belirttiğine göre Nigârî’nin mürşidi İsmâîl Şîrvânî, Nigârî’nin ilâhî aşk ile mahv-ı vücud ettiğini ve mürşidinin aşk olduğunu söyler⁸. Şiirlerinde aşktan ve âşıktan sıkça söz eden Nigârî aşta emsalsiz olduğunu, âşık olmayanın aşk zevkini bilemeyeceğini, aşk ateşinin teskin edilemeyeceğini ifade eder; aşkın bir kitabının bulunmadığını, onun dersle öğrenilemeyeceğini belirtir. Kendini ünlü aşk hikâyelerinin kahramanları Ferhad, Vâmık ve Mecnûn’dan üstün tutar. Bazı şiirlerin mûsikinin göz önünde bulundurularak yazıldığı anlaşılmaktadır. Nigârî’nin Fuzûlî’nin bazı gazellerini tahmis etmesi de onun en çok etkilendiği şairin Fuzûlî olduğunu göstermektedir. Beğendiği şairlerden biri de Bağdatlı

⁸ Son Asır Türk Şairleri. İbnülemin Mahmud Kemal

Ruhi'dir. Nigârî'nin şiirlerinde övgü ile söz ettiği bir diğer şair ise çağdaşı ve kendisi gibi Azerbaycanlı olan Nebâtî'dir. Üstat kabul ettiği şairler arasında Hâfız, Hâcû-yi Kirmânî ve Sa'dî-i Şîrâzî de yer almaktadır.

Hamza Nigârî'nin değişik boyutlarıyla ilim dünyasında yer bulduğu görülür. Onun İlahi aşkı terennüm ettiği coşkun şiirlerinden bazıları da bestelenerek “Nigârî İlâhiler” adıyla bir albüm haline getirilmiştir⁹. Kaval, Seyyid Mir Hamza Nigari'yi tasavvufi gelenekte çok kültürlülüğün bir örneği olarak görür¹⁰.

Azerbaycan'da iken de çok sayıda müridi olmuştur ve bunların birçoğu aynı zamanda şairdir¹¹. Şahnigar Hanım Rencur, Kadı Mahmud Efendi, Hacı Mecdi Efendi, Hacı Rehim Ağa Dilbazov Vahidi, Qazi Osman Efendi, Hacı Zekeriya Efendi, Hacı Teyyub Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Postlu Hacı Mustafa Efendi, Sadi Sani Karabaği, oğlu Siraci, torunları vb. Nigari'nin torunlarından bazıları hala Bakû'de yaşamaktadırlar.

Önde gelen mürit ve talebeleri arasında, özellikle kendi evlâdı Seyyid Siracüddin Efendi ile yeğeni Cafer Tayyar Paşa ve Kafkasyalılardan Ömer Keşfi Efendi (v. 1867) ve onun oğlu Muhammed Kâşif ve Erzurumlu âlim Mehmet

⁹ AYAR- ÖZEL, agm

¹⁰ Musa Kaval, Tasavvufi Gelenekte Çokkültürlülüğün Bir Örneği; Seyyid Mir Hamza Nigari

¹¹ Pervane Bayram. Seyyid Mir Hamza Nigârî'nin Anadolu Ve Azerbaycan'daki Devamcıları

Zâkir ile Amasya eşrâfindan Payaslıoğlu Hacı Hakkı Efendi yer alır. Ayrıca, Erzurumlu Hoca Hafız Osman Sirâcî ile Trabzonlu Osman Nefî ve Keşfîzade, Dağıstanlı Hoca Hafız Mehmet Sebâtî ve ulemâdan Dağıstanlı Recep Hayri ile Bahauddîn ve Dervîş Mehmet Kazâkî ile Karabağı Sa'dî Efendilerin, basılı ve basılmamış divanları vardır¹².

¹² Ayar-Özel, agm.